

UN DOCUMENTO EN GALEGO DE 1474 DE XÁCOME GONZÁLEZ, NOTARIO DA TERRA DE TAVEIRÓS E RIBADULLA¹

EDUARDO LOUREDO RODRÍGUEZ

Instituto da Lingua Galega - Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO

Neste artigo presentamos a edición crítica dun documento de 1474, escrito en galego e no que aparecen Lopo de Moscoso, conde de Altamira e un escribán do rei, Xácome González, notario público de Taveirós e Ribadulla. Ademais, inclúese a descrición do manuscrito, un comentario lingüístico sobre os castelanismos, así como un índice toponímico e outro antroponímico. Así mesmo, achégase información sobre as dúas personaxes citadas.

ABSTRACT

In this paper we present the critical edition of a document of 1474, written in Galician, and in which Lopo de Moscoso, earl of Altamira, and a king's notary, Xácome González, public notary of Taveirós and Ribadulla, appear. Besides, the description of the manuscript, a linguistic study centered in the Castilian loanwords, as well as an index of place names and people names are included. Likewise, information on the two mentioned characters is given.

PALABRAS CLAVE

Crítica textual, prosa notarial, toponimia, antroponimia, lingüística histórica, lingua galega.

---

¹ Quero expresar o meu agradecemento á profesora Ana Boullón pola súa axuda á hora de confeccionar o presente artigo, particularmente con algunhas pasaxes de difícil lectura, e tamén por introducirme no apaixonante mundo da edición do noso patrimonio documental medieval. A Víctor Camino, do AHDS, agradézolle a axuda que me prestou na localización do documento. Calquera erro existente neste traballo é da responsabilidade única do autor.

KEYWORDS

Textual criticism, notarized prose, place names, anthroponymy, historical linguistics, Galician language

1. Introducción

Neste pequeno traballo imos realizar a edición filolóxica dun documento en galego de finais do século XV (1474) custodiado no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago baixo a sinatura AHDS, Fondo Xeral 70.2, páx. 26 r. Ademais da edición en si mesma, incluímos unha descrición detallada dos criterios de edición empregados, un índice antroponímico e outro toponímico e un breve ítem en que se tratan algunhas das características lingüísticas do texto. Todo isto vai precedido dunha descrición do manuscrito e dun estudo do seu contido atendendo á tipoloxía documental e aos personaxes máis importantes que nel aparecen.

O noso propósito é dar a coñecer un dos moitos documentos que, escritos na nosa lingua, permanecen inéditos en arquivos galegos ou de fóra do país. Os documentos medievais, redactados maioritariamente en galego, son unha fonte importantísima para o coñecemento da lingua medieval². É por iso que unha edición coma a que realizamos se ten que basear no máximo respecto ás características lingüísticas da época. Non facelo así suporía falsificar a realidade e non permitiría o seu uso polos especialistas na lingua medieval como ocorre tantas veces. Neste sentido, subscribimos as palabras de Ramón Lorenzo (2004: 450) a propósito das edicións realizadas por algúns historiadores:

O problema primordial non está na transcripción dos documentos, senón en que os editores sen formación lingüística descoñecen a lingua medieval e moitas veces eliminan características lingüísticas fundamentais nas súas edicións (...). Desta maneira fanlles un fraco favor ós lingüistas, que non poden utilizar con fiabilidade as súas edicións e están obrigados

---

² Maia (1986:950) asevera que: “embora os documentos notariais de carácter particular não sejam um espelho fiel, uma reprodução da linguagem local, eles deixam transparecer certos factos da linguagem falada da época”.

a comprobar sempre nos manuscritos o que eles len, cousa que fai perder moitísimo tempo.

Para evitarmos isto, como se establecerá máis abaixo, adoptamos uns criterios de edición respectuosos coa lingua do texto pero que non compliquen excesivamente a lectura mantendo algúns aspectos, modernizando outros e eliminando diferenzas puramente paleográficas.

1.1. Descripción codicolóxica do manuscrito

O documento que imos editar está escrito no recto dun folio de papel (410 x 213 mm. alturas máximas) en moi bo estado de conservación. A letra, moi clara e lexible, corresponde á gótica de privilexios. O folio vaise estreitando de arriba abaixo e non se detectou nel ningunha filigrana. Alén do corpo do texto e das sinaturas dalgunhas das testemuñas, na esquina inferior dereita do recto lese *DLCCIII^e anos* cun sinal xeral de abreviación por riba de *anos*. Esta cifra, se é que dunha cifra se trata, foi escrita en época posterior e por unha man diferente. Tamén son posteriores os números 26 e 144 escritos na marxe superior dereita do recto. No verso, na esquina inferior dereita, hai un trazo de pluma que parece un sinal de abreviación. Polo demais, no verso non hai nada que destacar. O documento está cosido pola súa marxe esquerda a outros de distintas épocas e que, debido a que este cartapacio está en proceso de restauración, foinos imposible volver a examinar para comprobarmos se había máis documentos relacionados co que agora se presenta.

1.2. Contido

Tal e como se recolle no propio texto, o documento que sacamos á luz é unha *carta de pago, de fin e quitamento*. Por tanto, é un documento referido ao capital, dos que “ponen fin a una obligación económica contraída con anterioridad o, simplemente, constatan una transacción económica” (Vázquez Bertomeu 2001:75).

Segundo se pode ler no propio documento, esta transacción tería lugar na “casa forte de Vimianzo”. É dicir, nun inmovible importante, propiedade de Don Lopo de Moscoso e situado en Vimianzo, cabeza da xurisdición en que Xoán Rodríguez Moula actúa como alcalde do poderoso nobre. Polo tanto, estamos diante dun texto que se pode situar no occidente da provincia da Coruña.

O personaxe de maior estatus social que aparece no documento é Lopo de Moscoso, pertegueiro maior da terra de Santiago e vizconde de Fisterra. Este nobre pertencía á poderosa liñaxe dos Moscoso (López Ferreiro 1975: 465). Segundo López Ferreiro (1975:26), os membros desta familia ostentaban o título de pertegueiro maior³ da terra de Santiago pero, segundo o mesmo estudoso, este título era “puramente nominal” dende o pontificado de Don Afonso de Fonseca e Azevedo.

Este Lopo de Moscoso, fillo de Vasco López de Ulloa e de Inés de Moscoso e Castro, criárase en Castela e sucedera en 1467 aos seus tíos Bernaldo Eanes e Álvaro Pérez (López Ferreiro 1968: 60) á fronte da casa de Altamira. O título de conde de Altamira foille concedido, sempre segundo López Ferreiro, polo rei Henrique IV arredor de 1472 tras a súa participación na toma da fortaleza de Vimianzo.

O outro personaxe polo que nos interesamos é unha das testemuñas, o escribán do rei Xácome González. Relacionado con el, hai que dicir que un dos aspectos máis significativos do texto que editamos é que non aparece asinado por ningún notario. É dicir, non se atopa nel a habitual declaración final de que o notario dá fe do que no documento se relata. Seguindo a Vázquez Bertomeu (2001: 62-63): “no todos los textos se cierran con la suscripción notarial. Algunos, por sus características, van

---

³ Os pertegueiros menores ocupábanse do mantemento da orde e da administración de xustiza. A súa denominación procede da pértega, símbolo da súa autoridade. No entanto, na terra de Santiago, durante a Baixa Idade Media, creouse o cargo de pertegueiro maior que o arcebispo concedía a un nobre moi poderoso para que defendese o seu señorío de ataques exteriores ou interiores. A cambio disto, o pertegueiro recibía en señorío determinadas aldeas, vilas e castelos (García de Valdeavellano 1982:525).

únicamente rubricados por sus autores". E máis adiante (2001:74), cando se refire a documentos en que se testemuñan operacións relacionadas co capital (v.g. as cartas de pago), afirma que "son escasos los textos de este tipo que han llegado en forma de instrumento público".

De todo isto pode deducirse que, pola natureza do acto que se documenta, a rúbrica do notario non sería precisa. No entanto, entre as testemuñas do presente documento, noméase especificamente un notario (l. 20), notario que non aparece mencionado na nómina de testemuñas con que o documento se pecha. O único que temos é que un escribán do rei chamado Xácome González do Ribeiro é testemuña do acto. Na nosa opinión, este escribán debe ser o Xácome González notario da terra de Taveirós e Ribadulla e escusador de Sancho de Cardama, notario público de Santiago. Esta hipótese aséntase en varios indicios e informacións que a continuación iremos debullando.

O primeiro dos argumentos, está claro, é a coincidencia no nome. Unha coincidencia que, no entanto, non é total xa que faltaría o terceiro elemento denominativo ("do Ribeiro"). Non obstante, o uso dese terceiro elemento na Idade Media parece que era bastante variable. A este respecto, parécese esclarecedor o que comenta Noemi Basanta (2011: 64) acerca do notario Alvar Pérez Pucariño: "é importante ter en conta que, segundo Bouza Álvarez (1960), Alvar Pérez Pucariño non asinou todos os textos incluíndo o seu segundo apelido". Así e todo, parece pouco probable que, na mesma etapa cronolóxica, como se ve máis abaixo, convivan dous notarios co mesmo nome.

Por outra banda, están diversas informacións que achega Vázquez Bertomeu (2001). Afirmar esta estudosa que "es muy frecuente la aparición de escribanos reales (es decir, aquellos notarios que reciben un nombramiento regio de carácter general) ejerciendo como titulares de oficinas de la Tierra de Santiago o como escusadores" (Vázquez Bertomeu 2001: nota 52) e máis adiante (2001:112) volve insistir: "En el [século] XV, sin embargo, aparecen escribanos de cámara del rey ejerciendo como notarios del concejo o como escusadores de ellos". É dicir,

o rango con que Xácome González é identificado no documento habilitaríao para ocupar o lugar do notario titular (2001: 34-35). A propia autora (2001: 112 e nota 45) identifica a Xácome González como un notario escusador dunha das notarías da cidade e afirma que compatibiliza este labor co seu papel como notario de Tabeirós e Ribadulla debido á proximidade xeográfica.

Por último, na nosa pescuda nos documentos soltos do Arquivo Catedralicio de Santiago (ACS), atopamos un total de cinco documentos⁴, dous deles en castelán, en que Xácome González asina como notario escusador de Sancho de Cardama. Estes sitúanse nun eixo temporal que vai dende 1464 ata 1473. É dicir, o documento que editamos no presente artigo sería só un ano posterior.

En resumo, o rango de Xácome González, ademais da coincidencia do nome, a data do documento e o seu papel como escusador dun notario da cidade compostelá son elementos que apuntan a que o Xácome González de todos os documentos ha de ser a mesma persoa.

Outra cuestión é se o documento se debe á man de Xácome González. De acordo co que era habitual no oficio, o notario rubricaba un documento xa escrito por un axudante seu. Nesta liña, cremos que sería plausible que Xácome González fose o notario nomeado como testemuña e que, polo tanto, tivese maior rango ca Andrés⁵, escribán do rei. Non parece descamiñado pensar que fose este quen redactase o documento. No entanto, tamén é posible que fose Xácome González quen o redactase. Son dúas as razóns que nos fan pensar isto. Dunha banda, a letra deste documento é bastante similar á utilizada por Xácome González nos documentos citados do ACS. Doutra banda, dentro do anterior, un uso singular na escrita como é

---

⁴ Trátase dos documentos, dous deles en castelán, S. 16/25, S. 16/29, S. 16/31, S. 19/19 e S. 19/24. Nun deles (o S. 16/29), Xácome González asina xunto co tamén notario Roi Pérez. Espero que pronto poidamos sacar á luz, convenientemente editados, os documentos en galego deste notario, edición na que xa estamos a traballar.

⁵ Nótese, ademais, que para referirse a este só se usa o nome de pía.

utilizar a abreviatura de <er> nun <v> para indicar <ver> e que aparece tanto neste documento (l. 17) como nos do ACS.

2. Criterios de edición

Os criterios de edición aplicados están baseados principalmente nos establecidos por Ramón Lorenzo (1988, 2004) mais tamén incorporan algunhas das propostas de Boullón / Monteagudo (2009). Como se dixo, coa aplicación destes criterios preténdese fornecerlle ao público interesado unha versión cómoda para ler pero que respecte as características lingüísticas fundamentais. Nesta liña, respectamos as escollas gráficas do autor a propósito de <v> e <u>, <l> e <ll>, <j>, <i> e <y> e das letras que grafan as sibilantes: <s>, <ç> e <z>. Optamos, en cambio, por non marcar as plicas como tampouco os puntos diacríticos colocados sobre algúns <y>.

2.1. Segmentación gráfica das palabras

A segmentación das palabras realízase segundo criterios modernos. As chamadas segundas formas do artigo preséntanse tamén “á moderna” (*porlas* [l. 12], *sobrelas* [l. 14]). No caso dos numerais cardinais, preséntanse separados xa que as formas non coinciden de maneira exacta coas modernas (*dez e oyto* [l. 21]). Respéctase tamén a lección do texto no referente á contracción da *en* co artigo determinado (*ēnos* [l. 6]).

2.2. Uso de maiúsculas e minúsculas

Séguese o criterio actual para a distribución das maiúsculas e das minúsculas. A única excepción é o R maiúsculo que se desenvolve sempre como *rr* (*Rrodrigues* [l. 3]).

2.3. Acentuación e puntuación

Só se marca graficamente o acento cando este ten función diacrítica (*vos / vós*). Tamén se actualiza, no posible, a

puntuación, xa que se procurou respectar a sintaxe da lingua medieval. Respecto disto, é necesario dicir que non se recollen uns signos gráficos en forma de barra (</>) que hai ao longo do texto e que parecen coetáneos deste. Estes sinais poden constituír unha especie de signos de puntuación xa que, moitas veces, aparecen no lugar onde hoxe colocaríamos unha coma ou un punto.

2.4. *Abreviaturas*

Optamos por desenvolver todas as abreviaturas empregadas no texto mais optamos por utilizar a cursiva en todos os casos para indicalo tal e como recomenda, entre outros, Clarinda Maia (1986:29). A continuación trataremos algúns aspectos particulares dalgunhas delas.

2.4.1. O sinal xeral de abreviación podía ter, como é sabido, múltiplos valores. No caso de que este represente a existencia dunha vogal nasal, sobreponse sobre a primeira das vogais un til de nasalidade (*hũu* [l. 5]). Se, pola contra, representa unha nasal implosiva, é desenvolvido coma un <n>, ou coma un <m> se se sitúa no interior da palabra ou no final, respectivamente (*arrandamentos* [l. 6], *rrecudirom* [l. 11]). Optamos polo <m> para a posición final xa que é a que escolle o redactor do texto en varias ocasións. Se o sinal de abreviación é redundante optamos por non representalo e indicar en nota que a palabra en cuestión leva sobreposto ese sinal (*beens* [l. 9], *mjll* [l. 22]). Se o sinal de abreviación está sobre un <n> desenvólvense ambos signos gráficos como <ñ> (*Coñosco* [l. 1])

Nas abreviaturas <alld> (l. 3 e 11) e <dto/a/s> con sinal sobreposto, desenvolvemos, respectivamente, as formas *allcalde* e as distintas formas do paradigma de *dito*. Na abreviatura <mrs> con sinal xeral de abreviación sobreposto temos o problema de que nunca temos a palabra por extenso. Neste caso optamos por desenvolvela como *morabidiis* seguindo a Boullón / Monteagudo (2009:86).

O sinal de abreviación tamén pode estar en lugar dunha vogal. Xeralmente, a vogal abreviada é <e> (*tres, lugares*). No

entanto tamén temos un caso no que parece estar abreviando un <u> en Rrodrigues (l. 8).

Finalmente, no caso de *eno/a/s*, optamos por manter un til de nasalidade sobre o <e>. Actuamos deste xeito xa que non podemos estar seguros de que a asimilación entre as dúas nasais xa tivese finalizado nesta época (aínda que é moi posible).

2.4.2. A abreviatura <6> pode representar un <e> en *terra* (vid. figura 1) ou as letras <ua> en *qual* ou *quaesquer* se vai diante do <q>. Incluso pode ser abreviatura de <rt> sobreposto a <ca> (vid. figura 2) ou de <vala> sobreposto sobre <alca> en *alcaualas* (vid. figura 3).

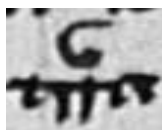

FIGURA 1

FIGURA 2

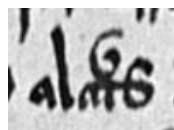

FIGURA 3

2.4.3. As letras <ui> ou <ri> poden estar abreviadas mediante un trazo curvo sobreposto este é, respectivamente, o caso de *quito*, *quitamento* e de *escriptos* e *escriuanos* (l. 23), onde só se abrevia o <i> .

2.4.4. A abreviatura de <er> mediante o debuxo dun trazo horizontal no hastil do <p> ou cando se usa cun <v> é desenvolva como *er* (*persegueiro* [l. 2], *pera* [l. 10] e *verdadeiramente* [l. 17]).

2.4.5. A abreviatura <∞> sobreposta desenvólvese conforme o significado que teña (normalmente <ar> ou <ei>). Un caso especial é o que vemos na figura 4 onde abrevia <ençom> (l. 18).

FIGURA 4

2.4.6. A abreviatura *ts* debe desenvolverse nos textos en latín como *testes*. No noso documento non temos nunca a palabra romance correspondente por extenso. Decidimos desenvolvela como *testemoyos* a pesar de que esperaríamos *testemoyas* porque na liña 20, a palabra concorda con *escriptos*. Escollemos *testemoyos* e non *testemuños* por ser a primeira a forma máis corrente na documentación medieval.

2.4.7. A abreviatura de *Cristo* (χ^o) é desevolta como *Cristo*.

2.5. Outros aspectos

O chamado “s sigmático” (< σ >) transcríbese sempre como <s>.

Indicamos en nota todo aquilo que precise de aclaración. Os números de liña son indicados en superíndice detrás dunha raia vertical: <|²>. Se o salto de liña se produce no medio dunha palabra non se usa o número: <no|mes>.

3. Edición do documento

18-xuño-1474

Carta de pago pola que Xoán Rodríguez Moula lle paga a don Lopo de Moscoso os impostos das vilas e portos que goberna en nome deste.

AHDS; Fondo Xeral 70.2, páx. 26 r., papel, orixinal, 410 mm. e 213 mm. (alturas máximas), excelente estado de conservación

Sepam os *que* a presente *carta* de pago *virem* como eu, dom Lopo de Moscoso, caualleiro e vasalo de noso señor |² el rrey, e visconde de Fijnsterra e *pertegueiro* mayor da terra de Santiago, coñosco e outorgo *que* rreçeby de vós, |³ Joham Rrodrigues Moula, meu allcalde e meyriño da mjña casa forte e terra de Vjmjanço, todoslos *morabidiis* das *alcaualas*, |⁴ dezemas e alfolijs que vós, por *mjm* e em meu nome e por meu mandado, collestes e rrecabdastes estes tres anos pasados, |⁵ *que* forom do ano de seteenta e hñu, e do ano de seteenta e dous e do ano de seteenta e tres anos, ãnas vilas e portos de |⁶ Mogia, Fijnsterra, Çee e Corquujom, asy por tomas como por arrandamentos *que* delas fezeistes por meu mandado ãnos sobre|ditos lugares. Dos *quaees* ditos *morabidiis* e rrentas das ditas *alcaualas*, dezemas e alfolijs, *que* asy por *mjm* e em meu nome e por meu |⁸ mandado, vós, o dito Joham

Rrodrigues Moula, collestes e rrecabdastes ãnas ditas villas e portos sobreditos, vos dou por l⁹ libre e *quito*, a vós e a vosos beens, asy mobeles como rrayzes, des oje este dito dia da feyta desta carta de pago, fim e *quitamento*, l¹⁰ *que* vos dou em deante e *pera* todo sempre. E me obbligo *mjm* e meus beens mobeles e rrayzes de *quitar* a vós, o dito Joham Rrodrigues l¹¹ Moula, meu *allcalde* e *meyriño*, a paz e a saluo, e a todoslos moradores e pobladores das ditas villas e portos *que* vos rrecudirom l¹² e *derom* as ditas *alcaualas*, *dezemas* e *alfolijs* dos sobreditos tres anos pasados, asy porlas ditas tomas como porlos ditos l¹³ *arrandos que* vós delas fezeistes, porlo dito meu mandado dos ditos lugares del rrey *nostro* señor, e de seus contadores e *arranldadores* e de outro ou outros *qualquer* ou *quaeesquer que* seu poder do dito rrey ouuerem sobre las ditas rentas dos ditos tres anos, l¹⁵ dos sobreditos lugares. E prometo e outorgo de nunca yr *nem* pasar por *mjm* *nem* por outro em meu nome contra esta dita carta l¹⁶ de pago, fim e *quitamento* que vos asy dou dos sobreditos lugares e rrentas deles, por *quanto* me destes e pagastes bem l¹⁷ leal e *verdaderamente* todoslos ditos *morabidiis que* as ditas rrentas dos ditos lugares rrenderom os sobreditos tres anos l¹⁸ pasados e rrenunçio a ley e *djreitos*, *que* dise que a paga deue seer feyta em presenza do notario e *testemoyos* e a toda outra *exençom que* nunca l¹⁹ delo diga o contrario em juyso *nem fóra* del. Em fe do *qual* vos dey *carta* de pago a presente, firmada de meu nome, em pre|sença do notario e *testemoyos* de juso *escriptos que* esteuerom aa dita conta e paga dos ditos *morabidiis*, *que* firmarom aqui de seus no|mes.

Feyta ãna dita casa de Vjmjanço, a dez e oyto dias andados do mes de juyo do ano do nacemento de noso l²² señor Jhesu Cristo de mjll e quatroçentos e seteenta e quatro anos.

Estando presentes por *testemoyos* Gonçaluo Rrodrigues Porra e Gomes l²³ de Barsea, escudeiros e Jacome Gonçalues do Ribeyro e Andres escriuanos del rrey *nostro* señor. E outros.

[Seguen as sinaturas de varias das testemuñas]

1.- como: con sinal de abreviación por riba. | | 4.- anos: con sinal de abreviación por riba. | | 5.- ano: con sinal de abreviación por riba; seteenta: con sinal de abreviación por riba; ano: con sinal de abreviación por riba; seteenta: con sinal de abreviación por riba; ano: con sinal de abreviación por riba; anos: con sinal de abreviación por riba. | | 6.- Çee: con sinal de abreviación por riba; Corquujom: o /u/ está representado mediante un <u>

sobreposto á letra <q>; como: con sinal de abreviación por riba. | | 7.- rrentas: con sinal de abreviación por riba; nome: con sinal de abreviación por riba. | | 9.- como: con sinal de abreviación por riba. | | 10.- beens: con sinal de abreviación por riba. | | 12.- anos: con sinal de abreviación por riba; como: con sinal de abreviación por riba. | | 14.- rentas: con sinal de abreviación por riba; anos: con sinal de abreviación por riba. | | 15.- nome: con sinal de abreviación por riba. | | 16.- bem: con sinal de abreviación por riba. | | 17.- anos: con sinal de abreviación por riba. | | 19.- nome: con sinal de abreviación por riba. | | 21.- ano: con sinal de abreviación por riba. | | 22.- mjll: con sinal de abreviación por riba; anos: con sinal de abreviación por riba.

4. Algúns aspectos sobre a lingua do texto

Neste ítem deterémonos sobre dous aspectos moi concretos da lingua do texto: o grao de castellanización desta e o uso de algúns termos non atopados nin no TMILG nin no DDGM.

4.1. A penetración do castelán

A inmensa maioría dos estudosos da lingua medieval constatan que, nos documentos dos séculos XV e XVI a presenza do castelán nos documentos galegos é cada vez maior. No entanto, xa en textos de épocas máis recuadas se poden atopar castellanismos. Neste sentido, cremos que as palabras de Maia (1986:897) resumen bastante ben esta realidade:

A linguagem dos documentos da Galiza, apresenta, além disso, uma coloração especial, quando comparada com a dos documentos portugueses, em virtude da influência castelhana, esporádica e relativamente pouco sensível durante os séculos XIII e XIV, e intensa e acentuada nos séculos XV e XVI.

E noutro lugar (1986:901) afirma que “desde o século XIII se verifica a infiltração de castelhanismos na língua falada nessa região [Galicia]”. Vázquez Bertomeu (2001:63), pola súa banda, apunta que:

En cualquier caso, la penetración, especialmente desde mediados del siglo XIV, de los modelos castellanos es indudable. Este hecho no sólo se refleja en la creciente ampulosidad de los contratos sino en la terminología y en la redacción gramatical del instrumento. Durante el siglo XV, el empuje de estos modelos foráneos será mayor, sustituyendo desde fines de la centuria y en adelante la tradición local.

No noso texto atopamos catro castelanismos sobre os que,, a continuación, nos deteremos brevemente.

A primeira delas, e unha das que máis chama a atención por situarse xusto ao comezo é a forma verbal *sepam* (l. 1). Segundo os datos tirados do TMILG, esta forma verbal aparece en 142 ocasións. Este número de ocorrencias é, así e todo exiguo se se compara coas 2715 dos equivalentes galegos *saban*, *sabean*, *sabian* e *saiban*⁶ pero se contemplamos a súa distribución por séculos (Cadro 1) vemos claramente como a forma castelá se concentra nos textos do s. XV (especialmente na segunda metade) e do XVI⁷.

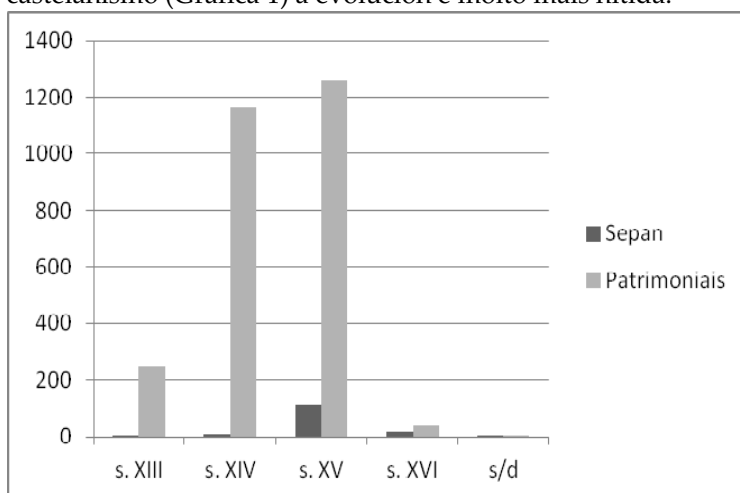
⁶ Tanto aquí coma no cadro e na gráfica, non se teñen en conta as diferenzas puramente gráficas en canto á semivogal, á oclusiva bilabial e á nasal implosiva e agrúpanse baixo <i> e >n> respectivamente.

⁷ Clarinda Maia (1986:811) apunta tamén a que é unha característica dos documentos do período da Idade Media: “a linguagem dos documentos galegos da segunda metade do século XV e do século XVI apresenta a particularidade de ofrecer a forma castelhana do conjuntivo *sepan* (...) e *sepã*”.

	s. XIII	s. XIV	s. XV	s. XVI	s/d
Sepan	1	9	111	20	1
Sabean	95	877	1049	21	3
Saban	58	170	179	1	
Sabian	92	102	20		
Saiban		4	2		

CADRO 1

Se comparamos por séculos as formas patrimoniais e o castelanismo (Gráfica 1) a evolución é moito máis nítida:

GRÁFICA 1

Renta (l. 7, 14, 16 e 17) é outro dos castelanismos do texto. Ademais, repítese en varias ocasións. Debido á realidade que a palabra designa, este termo é especialmente frecuente na prosa notarial. Os datos do TMILG amosan que é no século XV cando máis prolifera o castelanismo tanto en singular coma en plural. Así, mentres que son escasísimos as ocorrencias de *renta(s)* antes do s. XV (só unha *ducia*), neste século ascenden a 279, ás que temos que sumar outra *ducia* no s. XVI e dez para as que o TMILG non dá data. En contraste, *renda(s)* aparece no TMILG en

1.688 ocasións. Chama moito a atención, iso si, que no s. XV a forma patrimonial se rexistre en algo máis de 1000 ocasións. Isto pode deberse tamén a un maior número de documentos deste século incluídos no citado corpus. No entanto, xa no s. XVI, *renda(s)* é minoritario con respecto a *renta(s)*. Se observamos o cadro 2, vemos a distribución exacta por séculos.

	s. -XII	s. XIII	s. XIV	s. XV	s. XVI	s/d
renda(s)	4	103	381	755	7	14
renta(s)		2	10	279	12	10

CADRO 2

O caso de *pobladores* (l. 11) é bastante especial. Parece ser, polos datos do TMILG, que este termo non se usaba moito nos textos galegos medievais. O cognado patrimonial (*pouoadores*) só aparece nunha ocasión en toda a Idade Media⁸. Pero tampouco parece que o castelanismo fose moi popular. De feito, nos séculos XIII e XIV só aparece nas traducións das crónicas históricas (17), nas Cantigas de Santa María (2) ou en textos non literarios como o *Tombo das Viñas* (3) e os Foros de Castelo Rodrigo (2). En resumo, ata o s. XV só se recolle en obras que, por diversas razóns, se viron afectadas na súa produción polo contacto co castelán ou con variedades romances centrais. Mais no s. XV, o termo parece ir gañando pulo e aparece nun total de 10 ocasións, todas en textos notariais.

Con respecto a *escrivanos* (l. 23), tamén parece que é no s. XV (sobre todo na segunda metade) cando este castelanismo é máis utilizado. Concretamente, sumando, coma sempre, o singular e o plural, aparece no TMILG en 194 ocasións fronte ás 2 do s. XIII e ás 8 do s. XIV. No s. XVI, pola súa banda, só se rexistra en catro ocasións. En canto ao cognado galego, o primeiro que hai que facer notar é a grande cantidade de

---

⁸ Trátase dun documento de 1417 pertencente á colección documental do mosteiro de San Clodio (Leiro) segundo o TMILG.

variantes utilizadas ao longo do período medieval⁹. En canto á súa distribución cronolóxica, detectamos 19 ocorrencias no s. XIII, 162 no XIV, 136 no XV e só 1 no XVI, e outra sen data. Aínda sendo cautelosos, parece evidente que o castelanismo lle come moito terreo á forma patrimonial no s. XV.

Como conclusión podemos afirmar que, aínda sendo numericamente escasos, os castelanismos atopados no texto que editamos responden a unha progresiva tendencia de castelanización da lingua da nosa prosa notarial. Unha castelanización que parece acadar unha maior vivacidade no s. XV e no XVI, época en que o influxo da lingua de Castela é máis intenso debido a razóns sociopolíticas (Mariño 1998: 188-193 e Monteagudo 1998: 127-135).

4.2. Os derivados do verbo arrendar no texto

No texto atopamos tres palabras derivadas do verbo *arrendar*: *arrandamento* (l. 6), *arrandos* (l. 13) e *arrandadores* (l. 13-14). O particular delas, como se pode observar é que presentan un <a> como segunda vogal da raíz cando o que esperaríamos sería un <e>. No TMILG rexístranse algúns exemplos de usos de formas verbais con /a/ no radical pero, en ningún caso, dos substantivos antes citados. Tampouco en ningún caso se rexistra o esperable infinitivo *arrandar*. É precisamente do infinitivo, pero tamén de persoas do verbo coma a P4 do presente, onde cremos que está a orixe deste /a/. Deberíase, na nosa opinión, a un proceso de asimilación da vogal pretónica (/e/) á tónica (/a/). A forza da analoxía levaría despois o devandito /a/ non só ás outras formas do paradigma senón tamén a *arrandamento*, *arrando* e *arrandador*.

---

⁹ Aínda facendo caso omiso das diferentes maneiras de representar a nasal implosiva e da variación entre <v>, <u> e <b>, que agrupamos baixo <n> ou baixo <v> respectivamente a listaxe é: *escrivan*, *escripvan*, *escrivaan*, *escrivãos*, *escrivao* e *escrivão*.

5. Índices onomásticos

A continuación ofrécense dous índices ordenados alfabeticamente. Un recolle todos os nomes de persoas que aparecen no texto e o outro os nomes de lugar.

5.1. Índice antroponímico

Andres, escribán del rrey (l. 23)

Gomes de Barsea, escudeiro (l. 22-23)

Gonçaluo Rodrigues Porra, escudeiro (l. 22)

Jacome Gonçalves do Ribeyro, escribán del rrey(l. 23)

Joham Rrodrigues Moula, allcalde e meyríño (l. 3, l. 8 e l. 10-11)

Lopo de Moscoso, cavalleiro, visconde de Fijnsterra e pertegueiro maior da terra de Santiago (l. 1)

5.2. Índice toponímico

A continuación, recóllense todos os topónimos que aparecen no texto acompañados da súa localización no texto e, no seu caso, do seu equivalente moderno. Como se dixo máis arriba, todos corresponden a localidades ou entidades da actual provincia coruñesa. E, máis concretamente, da zona occidental desta.

Çee (l. 6): Cee (Co.)

Corquujom (l. 6): Corcubión (Co.)

Fijnsterra (l. 2 e l. 6): Fisterra (Co.)

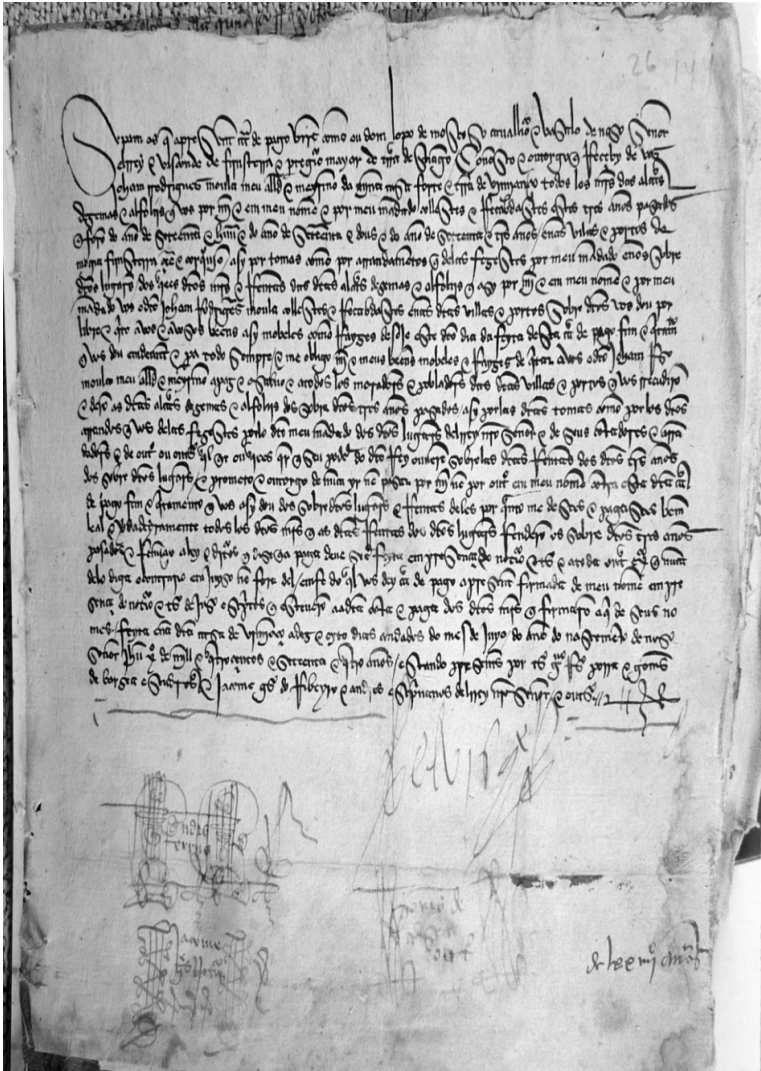
Mogia (l. 6): Muxía (Co.)

Santiago, terra de (l. 2): Denominación da entidade de xurisdición dos arcebispos de Santiago instituída polo rei Afonso o Casto e limitada, nun principio, polos ríos Usa, Tambre e Ulla pero que se foi ampliando co paso do tempo (López Ferreiro 1975:144).

Vjmjanço (l. 4 e l. 21): Vimianzo (Co.)

ANEXO

Documento, AHDS, Fondo Xeral 70.2, páx. 26 r.

Referencias bibliográficas

- Basanta Llanes, Noemi (2011): "O contrato foral a Martín Serpe (ACS). Edición crítica dun documento notarial de 1400", *Cadernos de Lingua* 33, pp. 57-84
- Boullón Agrelo, Ana Isabel / Henrique Monteagudo (2009): *De verbo a verbo. Documentos en galego anteriores a 1260*. Anexo 65 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade
- DDGM = González Seoane, Ernesto (dir.) (2006): *Diccionario de diccionarios do galego medieval*. Anexo 57 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade
- García de Valdeavellano, Luis (1982 [1968]): *Curso de historia de las Instituciones españolas. De los orígenes al final de la Edad Media*. Madrid: Alianza Editorial
- López Ferreiro, Antonio (1975 [1895]): *Fueros municipales de Santiago y su tierra*. Madrid: Ediciones Castilla.
- López Ferreiro, Antonio (1968 [1883]): *Galicia en el último tercio del siglo XV*. Vigo: Faro de Vigo.
- Lorenzo, Ramón (1988): "Normas para a edición de textos medievais galegos", in Kremer (ed.): *Actes do XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Université de Trèves (Trier), 1986*, vol. VI, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 76-85
- Lorenzo, Ramón (2004): "Edición de documentos medievais. Problemas que presentan algunhas abreviaturas", in Rosario Álvarez / Antón Santamerina (eds.): *(Dis)cursos da escrita. Estudos de filoloxía galega ofrecidos en memoria de Fernando R. Tato Plaza*. A Coruña: Instituto da Lingua Galega / Fundación Pedro Barrié de la Maza, pp. 449-458
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986): *História do galego-português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XIII ao século XVI (com referência à situação do galego moderno)*. Coimbra: I.N.I.C.
- Mariño Paz, Ramón (1998): *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco
- Monteagudo, Henrique (1998): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia

- Tato Plaza, Fernando R. (1999): *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega
- Vázquez Bertomeu, Mercedes (2001): *Notarios, notarías y documentos en Santiago y su tierra en el siglo XV*. Sada: Edición do Castro

Recursos en liña

- TMILG = Varela Barreiro, Xavier (dir.) (2004-): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. [<http://ilg.usc.es/tmilg>]. [última consulta: 05/11/2012]